

Богдан ТИМКІВ,

orcid.org/0000-0002-3892-6015

*кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики викладання образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва та дизайну*

*Навчально-наукового інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) bohdan.tymkiv@pnu.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

У статті висвітлюється сучасний стан досліджень, присвячених формуванню професійної компетентності вчителя образотворчого мистецтва у закладах вищої освіти. Ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної та мистецької літератури засвідчив, що проблема пошуку шляхів формування професійної компетентності у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва є досить актуальною. У численних наукових працях «професійна компетентність» здебільшого розглядається як сукупність необхідних знань і якостей особистості, які дозволяють професійно й ефективно розв'язувати питання у конкретній діяльності; здатність до творчості, до генерування великої кількості ідей, прагнення до самореалізації тощо.

На основі поліхудожнього підходу було виокремлено такі педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх вчителів образотворчого мистецтва: використання різних видів мистецтва у процесі вивчення студентами навчальних дисциплін фахового блоку; визначення педагогічного потенціалу фахових дисциплін і максимальне його використання у формуванні професійної компетентності студентів у закладі вищої освіти; з'ясування оптимального співвідношення інноваційних педагогічних технологій, сучасних методів і форм організації навчального процесу, що сприятиме формуванню професійної компетенції студентів; створення поліхудожнього освітнього простору, в якому образотворча діяльність слугуватиме предметно-просторовою основою навчального процесу.

Виокремлено критерії сформованості професійної компетентності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, а саме: мотиваційний, когнітивний і практичний, які дозволяють визначити її на всіх етапах професійної діяльності. Відповідно до критеріїв визначено показники виявлення кожного з них.

Проаналізовані показники та критерії дають змогу комплексно оцінити сформованість професійної компетентності майбутніх учителів, визначити сучасний стан і передбачити динаміку формування професійної компетентності студентів педагогічних спеціальностей.

Ключові слова: *професійна компетентність, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво, вчитель образотворчого мистецтва, педагогічні умови.*

Bohdan TYMKIV,

orcid.org/0000-0002-3892-6015

*Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Visual Arts, Decorative and Applied Arts,
and Design Methods of Teaching*

*Educational and Scientific Institute of Arts of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) bohdan.tymkiv@pnu.edu.ua*

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS IN THE PROCESS OF STUDYING PROFESSIONAL DISCIPLINES

The article highlights the current state of research on the formation of professional competence of teachers of fine arts in higher education. A thorough analysis of psychological, pedagogical, and artistic literature showed that the problem of finding ways to form professional competence in future teachers of fine arts is quite relevant. In many scientific works, "professional competence" is mostly seen as a set of necessary knowledge and personality traits that allow you to professionally and effectively solve problems in a particular activity; ability to be creative, to generate a large number of ideas, the desire for self-realization, etc.

Based on the artistic approach the following pedagogical conditions of formation of professional competence of future teachers of fine arts were allocated: use of various kinds of art in the course of studying by students of bulk disciplines

of the professional block; determining the pedagogical potential of professional disciplines and its maximum use in the formation of professional competence of students in higher education; finding out the optimal ratio of innovative pedagogical technologies, modern methods, and forms of organization of the educational process, which will contribute to the formation of professional competence of students; creation of artistic educational space, in which art activity will serve as a subject-spatial basis of the educational process.

The criteria for the formation of professional competence of the future fine art teacher are motivational, cognitive, and practical, allow to determine it at all stages of professional activity. According to the criteria the detection indicators of each criterion are determined.

The analyzed indicators and criteria make it possible to determine the current state and predict the dynamics of the formation of professional competence of students of pedagogical specialties.

Key words: professional competence, fine and decorative-applied arts, fine art teacher, pedagogical conditions.

Постановка проблеми. Наше глобалізоване сьогодення ставить перед системою вищої освіти завдання виховати особистість, готову до життєдіяльності у високотехнологічному, конкурентному світі. Тож професійна компетентність повинна стати однією з найважливіших системовірних характеристик діяльності сучасного педагога.

Компетентнісний підхід набув важливого значення в розвитку вітчизняного освітнього простору початку XXI ст. Результатом навчання виступає низка компетенцій, володіння якими є умовою успішності життєдіяльності особистості, формування інтелектуального, соціокультурного і духовного капіталу суспільства, що відображено у проєкті «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки».

Комплексність і складність поставлених перед вищою освітою завдань актуалізує пошук ефективних форм і методів для сучасної практики підготовки вчителів. Підґрунтям професійного становлення сучасного вчителя образотворчого мистецтва слугуватиме оволодіння ним технологіями педагогіки та психології, художньої освіти, традиційного народного мистецтва, особистісно-професійний розвиток у мінливому соціокультурному просторі.

Аналіз досліджень. Понятійно-термінологічну базу компетентнісного підходу та компетентності обґрунтовано у працях вітчизняних і зарубіжних науковців Л. Алексєєвої, А. Байденко, О. Дубасенюк, Е. Зеєра, І. Зимньої, І. Зязюна, І. Єрмакова, О. Савченко, М. Холодної, А. Хуторського, В. Ягупова та ін. Особливості формування професійної компетентності вчителів образотворчого мистецтва були предметом дослідження В. Баннікова, І. Бірич, І. Зязюна, С. Коновець, Л. Масол, О. Отич, П. Пайдукова, О. Рудницької, С. Соломахи, Л. Хомич, О. Шевнюк та ін. Художньо-педагогічна компетентність і методика її формування розглядалася у дослідженні О. Смірної, питання художньої компетентності як необхідної умови професійної діяльності учителя образотворчого мистецтва висвітлено у працях О. Кайдановської, С. Коновець, І. Мужикової та ін.

Метою статті є з'ясування чинників оптимізації процесу формування професійної компетентності студентів – майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. За умов модернізації освіти, фундаментальних змін у суспільстві орієнтація закладів вищої освіти (далі – ЗВО) на підготовку конкурентоздатних, соціально активних, творчо мислячих майбутніх педагогів потребує оновлення змісту, завдань і методів навчання студентів ЗВО, спрямованого на всебічний розвиток особистості, самореалізацію й оволодіння ними фаховими компетентностями.

Професійна компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва – це інтегративна якість особистості, яка забезпечує її готовність до усвідомленого і якісного здійснення педагогічної й художньої діяльності, ефективної організації художньої освіти школярів (Пайдуков, 2012: 63). У зміст професійної компетентності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва входять такі компетенції, як: педагогічна, образотворча, проєктна, методична, науково-дослідна, рефлексивна.

Як основні критерії та показники сформованості професійної компетентності студентів – майбутніх вчителів образотворчого мистецтва виокремлено такі: *мотиваційний критерій* (позитивну мотивацію до професійної педагогічної діяльності, здійснення художньої діяльності; потребу у творчому самовираженні під час власної художньої діяльності, у науково-педагогічних дослідженнях у галузі художнього навчання школярів, рефлексії у художній і педагогічній діяльності; стійкий інтерес до організації мистецько-творчої діяльності школярів); *когнітивний критерій* (знання педагогіки, теорії й методики викладання образотворчого мистецтва, художньої освіти школярів; знання теоретичних основ рисунку, живопису, композиції, декоративно-ужиткового мистецтва; знання методології та методики наукових досліджень, рефлексії, її організації у професійній діяльності); *практичний критерій* (педагогічні, образотворчі, проєктні, дослідницькі, рефлексивні вміння й навички).

Аналіз наукової літератури, спостереження, анкетування й опитування студентів спеціальності 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво) дозволили визначити рівні (високий, середній, низький), які відображають динаміку розвитку професійної компетентності в майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

Високий (оптимальний) рівень сформованості професійної компетентності дозволяє найбільш ефективно здійснювати професійну діяльність. Цей рівень притаманний студентам, у яких мотиви, потреби та інтереси в галузі педагогічної й мистецької діяльності мають стійкий характер; професійні знання глибокі та різнобічні, уміння і навички сформовані й активно застосовуються на практиці.

Середній рівень – достатній для здійснення якісної професійної діяльності. Характерний для студентів, у яких мотиви, потреби та інтереси в галузі педагогічної й мистецької діяльності проявляються у більшості випадків, професійні знання недостатньо повні й різнобічні, вміння й навички сформовані, досить часто застосовуються у практичній діяльності.

Низький рівень – недостатній для здійснення професійної діяльності. Притаманний студентам, у яких мотиви, потреби й інтереси у галузі педагогічної та мистецької діяльності мають нестійкий характер; професійні знання не глибокі, уміння й навички недостатньо розвинені та рідко застосовуються на практиці.

У нашому дослідженні важливу роль у формуванні професійної компетентності в майбутніх учителів образотворчого мистецтва було відведено навчальним дисциплінам фахової підготовки. Зокрема, це «Живопис», «Педагогічний малюнок», «Декоративно-ужиткове мистецтво», «Композиція», «Методика викладання образотворчого мистецтва», «Методи комп'ютерного проєктування» тощо.

Саме вивчення дисциплін фахового циклу дозволяє студентам оволодіти фундаментальними інтегрованими знаннями, вміннями та навичками, які згодом реалізуються й розвиваються у процесі професійної діяльності вчителів образотворчого мистецтва; сприяє вирішенню широкого кола професійних завдань, проєктуванню своєї подальшої діяльності; формує їхнє усвідомлене прагнення до творчої самореалізації, самовизначення в освітньому просторі, художньо-педагогічній діяльності; надає значні можливості для оволодіння основами професійної майстерності.

На початку цього навчального року нами було проведено діагностику рівня сформованості про-

фесійної компетентності студентів 3–4 курсів бакалаврату та 1–2 курсів магістратури (всього – 67 студентів). Для визначення рівня сформованості професійної компетентності застосовувалися такі методи, як: експертної оцінки, спостереження, анкетування, самооцінки, аналізу продуктів художньо-творчої діяльності студентів.

Результати засвідчили, що 58,0% студентів мають низький рівень сформованості професійної компетентності; 27,4% – середній рівень; 14,6 – високий рівень. Після завершення навчального року буде проведено повторну діагностику сформованості професійної компетентності студентів для визначення ефективності запроваджених методичних підходів.

Заходи для підвищення рівня професійної компетентності студентів здійснювалися за такими напрямами, як: теоретична і методична підготовка з дисциплін фахового циклу; практична, педагогічна і художня діяльність здобувачів вищої освіти.

На основі поліхудожнього підходу було виокремлено такі педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх вчителів образотворчого мистецтва:

1) використання різних видів мистецтва у процесі вивчення студентами навчальних дисциплін фахового блоку;

2) визначення педагогічного потенціалу фахових дисциплін і максимальне його використання у формуванні професійної компетентності студентів у ЗВО;

3) з'ясування оптимального співвідношення інноваційних педагогічних технологій, сучасних методів і форм організації навчального процесу, що сприятиме формуванню професійної компетентності студентів;

4) створення поліхудожнього освітнього простору, в якому образотворча діяльність слугуватиме предметно-просторовою основою навчального процесу.

Ми суголосні з думкою О. Смірнкової стосовно значущості декоративно-ужиткового мистецтва у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва (Смірнова, 2010: 8).

Тому розглянемо особливості викладання такої навчальної дисципліни, як «Декоративно-ужиткове мистецтво». Застосування його в освітньому процесі ЗВО сприяє розкриттю творчих здібностей та особистісного потенціалу студентів, формуванню художньо-педагогічної компетентності, необхідної для подальшої професійної діяльності, а також залученню їх до мистецьких традицій свого народу.

Сучасне українське суспільство характеризується поступовою втратою зв'язку з одвічними традиціями, звичаями, що негативним чином позначається на духовному, художньо-творчому розвитку особистості студентів, призводить до ускладнення процесу професійного становлення майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. Використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва в освітньому процесі ЗВО заповнить недостатність спілкування молоді зі світом народного мистецтва.

У руслі сучасного розвитку педагогіки мистецтва актуальним постає системний підхід до пізнання, за яким об'єкт дослідження доцільно розглядати як самостійну систему, яка функціонує в середовищі та взаємодіє з іншими системами, в т. ч. інших середовищ. Тобто педагогічний процес навчання мистецтва слід розглядати як самостійну систему, що функціонує в певному полікультурному середовищі та взаємодіє з такими системами, як народні традиції (їхній розвиток і неперервність); світоглядна система, оволодіння практичними навиками та інші освітні, виховні та розвиваючі системи.

Внаслідок застосування системного підходу в науці сформувалася інтегральна парадигма наукового мислення, котру називають цілісною або системною. Виходячи з основних постулатів нової парадигми, можна сформулювати сучасні підходи до використання декоративно-ужиткового мистецтва у підготовці вчителів образотворчого мистецтва в ЗВО. Організація наукового і навчально-виховного процесу у ЗВО повинна будуватися на сучасних розробках у галузі художньої освіти та педагогіки мистецтва, активно використовуючи традиції народної культури.

Основними принципами організації занять із декоративно-ужиткового мистецтва є: а) передача студентам знань про витоки, художні та виконавські традиції народного мистецтва; б) формування уявлень про декоративність, які передбачають гармонійне і цілісне рішення художнього виробу; в) забезпечення проєктної та художньо-виконавської культури, що включає засвоєння художньо-технологічних прийомів виготовлення та декорування виробів (Тимків, 2007: 117).

Когнітивний критерій передбачає формування у студентів знань про витоки, художні та виконавські традиції народного декоративно-ужиткового мистецтва. Навчання повинно здійснюватися на основі осмисленого запам'ятовування та сприйняття головних, загальних і локальних особливостей творів різних традиційних центрів народного мистецтва. З цією метою під час занять доцільно

використовувати різноманітний ілюстративний матеріал, особливо зразки творів народних майстрів, проводячи їхній поглиблений художній аналіз на основі повного відображення зв'язку із середовищем, життям, традицією, історією народу, з народним світосприйманням, національною свідомістю.

Під час змістового аналізу художньої речі необхідно висвітлювати такі питання: де, ким і як створений твір; яким чином форма, конструкція, декор, техніка виконання узгоджені з матеріалом і призначенням виробу; різноманітність орнаментальних мотивів і техніки їх виконання в народному мистецтві; загальне і місцеве в художніх виробках різних шкіл традиційного ужиткового мистецтва; роль чуттєвого сприйняття природи та навколишнього середовища у процесі виготовлення художнього виробу майстром (Тимків, 2003: 133).

Ми поділяємо думку вітчизняної вченої Олени Отич стосовно технологій формування творчої індивідуальності майбутнього педагога. Серед таких учена виокремлює технологію «педагогічного роздуму» над змістом художнього твору; вербалізацію та педагогічну візуалізацію художніх вражень, описану Ю. Азаровим; художньо-педагогічного аналізу творів мистецтва; тематичного добору мистецьких творів студентами для проведення уроків і позанавчальних занять із мистецтва (Отич, 2009: 268).

Серед художньо-творчих технологій професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва науковці виокремлюють сензитивно-вербальні (Рудницька, 2005: 45), зміст яких має на меті формування навичок сприйняття й оцінювання художнього образу у творах різних видів мистецтва та формулювання вербальної характеристики змісту та ідеї художнього твору.

При доборі взірців художніх виробів не слід обмежуватися тільки одним видом народного промислу – дуже важливо дати студентам уявлення про різні види традиційного декоративно-ужиткового мистецтва (кераміку, вишивку, різьблення тощо), їхню своєрідність, відзначити ансамблевість художніх речей – їхнє гармонійне поєднання з навколишнім середовищем, іншими речами. Доцільно, щоб на заняттях студенти могли робити начерки та зарисовки окремих художніх виробів, які бажано виконувати як із експонатів музею, так і з археологічних знахідок, а також зразків народного мистецтва, що зберігаються в музеї або фонді навчального закладу. Перед студентами слід ставити конкретне завдання: виконати короточасні та довготривалі зарисовки всього виробу і фрагментів найбільш виразних орнаментальних

мотивів різних шкіл народного мистецтва. Такі матеріали становитимуть цінний методичний фонд кожного студента, на основі якого він надалі створюватиме власні творчі композиції художніх виробів (Тимків, 2003: 133–134).

Під час такої роботи студент «переживає» композицію й опановує певний обсяг знань, які дозволяють зрозуміти основні принципи побудови композиційних структур. Окрім цього, засвоюються формотворчі, стилістичні та колористичні принципи, за допомогою яких народні майстри створювали гармонійно довершені твори, простота і лаконічність яких не перестають дивувати донині.

Духовний світ і естетична уява народу століттями складалися у щоденному спілкуванні з природою, яка наділила його відчуттям краси, прагненням створювати навколишні предмети яскравими та досконалими. Тому для формування у студентів уявлень про декоративність необхідно розвивати у них здатність сприймати та цінувати не тільки зразки мистецтва, але і навколишню природу, явища живої дійсності, бачити красу і досконалість форм. Цьому сприяє проведення екскурсій на природу, під час яких доцільно робити начерки та зарисовки різних об'єктів. Це допоможе студентам глибше зрозуміти походження, характер і зміст декоративних форм у народному мистецтві, розкриє можливості та засоби застосування їх у майбутній творчій діяльності.

У процесі роботи над орнаментальною композицією необхідно націлювати студентів не тільки на відтворення відомих їм мотивів, але і на створення нових декоративних образів, нав'язаних різноманітністю і багатством навколишнього рослинного і тваринного світу. Проектування орнаментально-сюжетних композицій має важливе значення для формування розуміння цілісності художнього виробу. І лише безпосередня робота над таким вирішенням художнього виробу допоможе студентам розвинути знання композиційних законів побудови форм і декору виробу.

Формування у студентів відчуття декоративності слід починати із простого: дати їм загальне поняття про орнамент, пояснити його зв'язок із природою, народним досвідом, традиціями національної культури і т. п., підкреслити характерні особливості побудови орнаменту, його художньо-

образний зміст. Під час таких занять студенти повинні творчо використовувати традиційні елементи та мотиви орнаменту, форми виробів місцевої школи народної творчості, компонуючи їх по-своєму.

Практичний критерій передбачає спрямованість занять на формування у студентів виконавських навиків і умінь для виготовлення художніх виробів на основі знань, отриманих у процесі теоретичного навчання (особливо художнього аналізу виробів). На цих заняттях необхідно глибоко вивчати і використовувати в роботі ту техніку і високохудожні прийоми народного декоративно-ужиткового мистецтва, які мають значні художні традиції та пов'язані з дійсно національною культурою. Студенти не копіюють зразки, а творчо використовують отримані знання та навички художньої діяльності. Виконані студентами роботи повинні вирізнятися яскравою національною своєрідністю, певною художньою цінністю, характеризуватися якістю виконання, бути суспільно корисними.

Актуальність окреслених педагогічних умов до фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва зумовлена тим, що використання мистецьких традицій в освітньому процесі ЗВО сприятиме розвитку художньо-творчих здібностей студентів, їхній креативності та професійної компетентності.

Безсумнівно, серед видів декоративно-ужиткового мистецтва насамперед необхідно вивчати ті, які найбільше розвинулися на теренах етнографічного регіону, у якому знаходиться ЗВО.

Висновки. Таким чином, сучасний стан підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва потребує більш ширшого використання можливостей навчальних дисциплін, у т. ч. й декоративно-ужиткового мистецтва. Його педагогічний потенціал реалізований у процесі навчальної діяльності, сприятиме формуванню професійної компетентності студентів за умови дотримання комплексу педагогічних умов, окреслених у дослідженні.

Проблема формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва за умов освітнього простору ЗВО є значущою та створює перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Отич О. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 440 с.
2. Пайдуков П. Професіональна компетентність майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Перспективи науки*. 2012. № 2 (29). С. 62–66.
3. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.

4. Смірнова О. Методика формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі навчання декоративно-прикладного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 23 с.

5. Тимків Б. Формування художньої етнокультури студентів засобами народного декоративно-прикладного мистецтва. *Етнос і культура*. 2003. № 1. С. 131–135.

6. Тымкiv Б. Этнокультурный аспект усовершенствования занятий декоративно-прикладным искусством в высших учебных заведениях. *Педагогика искусства как новое направление гуманитарного знания* : материалы 1-ой Международной сессии. Москва, 2007. С. 114–121.

REFERENCES

1. Otych, O. Mystetstvo u rozvytku individualnosti pedahoha: istorychni i metodolohichni aspekty [Art in the development of the teacher's personality: historical and methodological aspects] : monohrafiia. Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2009. 440 s. [in Ukrainian].

2. Paidukov, P. Professyonalnaia kompetentnost budushchikh uchyteliv yzobrazytelnogo yskusstva [Professional competence of future teachers of fine arts]. *Perspektyvy nauky*. 2012. 2 (29). S. 62–66.

3. Rudnytska, O. Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedagogy: general and artistic] : navchalnyi posibnyk. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2005. 360 s. [in Ukrainian].

4. Smirnova, O. Metodyka formuvannia khudozhno-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva u protsesi navchannia dekoratyvno-prykladnoho mystetstva [Methods of formation of artistic and pedagogical competence of future teachers of fine arts in the process of teaching arts and crafts] : avtoref. dys. ... kand.ped.nauk : 13.00.02. Kyiv, 2010. 23 s. [in Ukrainian].

5. Tymkiv, B. Formuvannia khudozhnoi etnokultury studentiv zasobamy narodnoho dekoratyvno-prykladnoho mystetstva [Formation of artistic ethnoculture of students by means of folk decorative and applied art]. *Etnos i kultura*. 2003. № 1. S. 131–135. [in Ukrainian].

6. Tymkiv, B. Etnokulturnyy aspekt usovershenstvovaniya zanyatiy dekorativno-prikladnyim iskusstvom v vyisshih uchebnykh zavedeniyah [Ethnocultural aspect of improving arts and crafts in higher education]. *Pedagogika iskusstva kak novoe napravlenie gumanitarnogo znaniya* : materialy 1-oy Mezhdunarodnoy sessii. Moskva, 2007. S. 114–121. [in Russian].